

QƏRBİ AZƏRBAYCANA QAYIDIŞ TARİXİ ZƏRURƏTDİR

ZAKİR SƏMƏD OĞLU MUSAYEV

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Qədim oğuz türklərinin yurdu olan Qərbi Azərbaycan Göyçə gölünün sahilləri boyu geniş bir ərazini əhatə edir. Hər qarışı, hər biri daşı özündə türk ruhunu yaşadan bu ərazilər Nadir şah Əfşarın vəfatı və Əfşarlar dövlətinin süqutundan sonra Çuxursəəd bəylərbəyliyi-nin əsasında yaranmış və 1747-1828-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan xanlıqlarından olan İrəvan xanlığına aid idi. 06.10.1827-ci ildə İrəvan xanlığı digər xanlıqlarımız kimi Rusiya imperiyası (I Nikolayın hakimiyyəti dövründə) tərəfindən işğal edilir (şəkil 1) və bu işğal Türkmənçay sülh müqaviləsi (10.02.1828) ilə Rusiya imperiyasının ərazisi olduğu qəbul edilir. Beləliklə, bu ərazilər İrəvan quberniyası adlandırılır.

Şəkil 1. Rusiya imperiyasının İrəvan xanlığını işğal etməsi ilə əlaqədar 1828-ci ildə buraxılan xüsusi medal.

1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət olan Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldıqda ərazisi 114 min km² olmuş və bu ərazilər Azərbaycan torpağı kimi beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuşdur (şəkil 2).

1920-ci ildə rus bolşevik imperiyası ADR-i işğal etdikdə Göyçə mahalı Çəmbərə-

kənd, Basarkeçər, Aşağı Qaranlıq, Kəvər, Yelenovka rayonlarına bölünərək Ermənistanə verilmişdir. Eyni zamanda Zəngəzur, Şərur, Dərələyəz, Dilican ərazilərini də onlara vermişdir Bundan sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası adı ilə SSRİ-nin tərkibinə daxil edilmişdir

Şəkil 2. Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət olan Azərbaycan Demokratik Respublikasının xəritəsi

1988-ci ildə SSRİ-nin mərkəzi hakimiyyətinin zəifləməsindən və istifadə edərək DQMV-nin erməni separatçı ünsürləri öz xaricdəki havadarlarının köməyi ilə Ermənistanə birləşmək iddiasını qaldırdılar. Bu barədə Ulu Öndər Heydər Əliyev çıxışlarının birində çox müdrik və aydın fikir bildirmiş, mənfur fikirlərin baş qaldırmasına səbəb olan amilləri qeyd etmişdir: “Azərbaycanın bəlası ondan başladı ki, 87-ci ildə ermənilər yığışdılar, bizim bəzi bədxah azərbaycanlılarla mənim Kremldən istehfa verməmə nail oldular. Bundan cəmi 20 gün sonra, mən istehfa verəndən sonra bir Aqanbekyan var hansı ki ömründə nə Ermənistanda yaşayıb, nə Dağlıq Qarabağda yaşayıb. Ömrü boyu Moskvada yaşayıb. Alimdir. Gəldi Fransada bəyanət verdi ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistanə bağlanmalıdır və bunu Qorboçovla razılaşdırıb-

dır. Bundan iki ay sonra Dağlıq Qarabağda üsyan başladı”.

Mənfur və əsassız iddialar eyni zamanda hələ əsas məqsədyönlü şəkildə 1905-ci ildə qoyulmuş azərbaycalıların Ermənistandan, əzəli dədə-baba torpaqlarından deportasiyasının sonuncu mərhələsinin başlanmasına səbəb oldu. Məlumdur ki, azərbaycanlıların öz qədim yurdlarından ilk deportasiyası 1905-1920 illəri, ikinci mərhələ 1948-1953-cü illəri sonuncu mərhələ isə 1987-1989-cü illəri əhatələyir. 1987-1989-cu illərdə Qərbi Azərbaycanda yaşayan 250 mindən çox soydaşlarımızı öz tarixi torpaqlarından zorla və amansızlıqla qovmuşlar. Tarixçi alimlərin və siyasi tədqiqatçıların fikrinə görə azərbaycanlıların indiki Ermənistandan etnik təmizlənməsi və deportasiyalarının əsas səbəbi regionun və ölkənin milli tərkibinin dəyişdirilməsi məqsədini güdürdü.

Sovet İttifaqının 1991-ci ildə süquta uğradıqdan sonra 30 avqust 1991-ci ildə Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etmişdir. Bundan sonra azğın erməni hərbiçiləri təcavüzü Rusiyanın hərbiçilərinin köməyi ilə daha da genişləndirmişdir. Nəticədə Azərbaycan Respublikası o dövrdə hakimiyyətdə olan səriştəsiz rəhbərlərinin acizliyi və vətəndaş müharibəsi ab-havası yaradan rejimin sayəsində ərazisinin 20% işğal edildi.

1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikasının dövlət kimi möhkəmlənməsində Ulu öndər Heydər Əliyevin çox böyük xidmətləti olmuşdur. Belə ki, xalqımızın ısrarlı təkidilə yenidən hakimiyyətə gəldikdən və 1993-cü ildə prezident seçildikdən sonra Azərbaycanda siyasi sabitlik bərpa olundu və mühüm dövlət təsisatları yaradıldı. Onun rəhbərliyi ilə əhəmiyyətli siyasi, iqtisadi və sosial islahatlar həyata keçirildi. Ən başlacası isə 1994-cü ildə Birinci Qarabağ müharibəsini dayandıran atəşkəs imzalandı. Bu isə olduqca vacib hərbi-siyasi bir qərar, zəfərə köklənmiş uzaq hədəfli bir addım idi.

Atəşkəsin əldə edilməsindən sonra ordu quruculuğunda diqqət daha da artırıldı və Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycanda ordu quruculuğu kampaniya xarakterli olmamalıdır və Ordu Azərbaycanın müstəqilli-

yinin atributudur, bu proses davamlı olmalıdır”.

Məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin iradəsi sayəsində bütün maneələrə, təzyiqlərə baxmayaraq istər Cənubi Qafqaz, istərsə də Dünya siyasətində və iqtisadiyyatında xüsusi yeri olan, “Əsrin Müqaviləsi” imzalandı. Belə ki, 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Güllüstan sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında “məhsulun pay bölgüsü” tipli müqavilə imzalandı. Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə “Əsrin müqaviləsi” adlanmış, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapmışdır. “Əsrin müqaviləsi”ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKOyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə Petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak etmişdir. Bununla da “Yeni neft strategiyası” və doktrinası uğurla həyata keçirilməyə başlandı.

Müasir Azərbaycanın rəhbəri Ulu Öndər və onun davamlı siyasətini həyata keçirən cənab prezident İlham Əliyev iqtisadiyyatın artım sürətini təmin etmiş, onun sabit saxlanmasına nail olmuş, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin müvazinətli inkişafını qorumuş, bazar iqtisadiyyatının formalaşmasına nail olmuş, xarici investisiyaların istiqamətləndirilməsi hesabına Azərbaycanın ordu quruculuğu müasir tələblərə uyğun inkişaf etdirilmişdir.

Bunun sayəsində Şanlı Azərbaycan ordusu onun komandanlığı altında 44 gün 23 saata Ermənistan ordusunu və seperatçıları darmadağın etdi. Nəticədə torpaqlarımız işğaldan azad edildi və ölkəmizin ərazi bütövlüyünü təmin olundu. Eyni zamanda cənab prezident, müzəffər ali baş komandan İlham Əliyev dünya ictimaiyyətinə açıq bəyan etdi ki, müasir Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olan Azərbaycan SSR-nin deyil, şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyə-nin hüquqi varisidir. Bu gün xalqımızın hədəfi Qərbi Azərbaycan qayıdışıdır. Hal-hazırda bu işlərə start verilib və Qərbi Azərbaycana Qayıdış Konsepsiyası

hazırlanır. Bu prosesdə hər bir Azərbaycan vətəndaşı yaxından iştirak etməlidir. Uzun illərdir ki, bu ərazilərin hər bir qarışını sevən, bu torpağa bağlı olan insanların qurub yaratdıqları dağıdılmış, bu yerlərin əzəli sahiblərinin tarixi izlərini silmək üçün qədim memarlıq abidələri yox edilmiş, qədim toponimlərimiz dəyişdirilmiş, xalqımızın bu yerlərdə qalan dərin köklərini itirmək üçün mümkün olan hər çür mənfurluğa əl atılmışdır.

Mən də bir tədqiqatçı kimi Qərbi Azərbaycan ərazilərinin ekoloji problemi və onların həlli istiqamətləri barədə öz proqnozlarımı vermək istəyirəm.

Qərbi Azərbaycan ərazisinin təbii və coğrafi şəraitinin unikallığı, flora və faunanın müxtəlif növlü olması rəngarəng şərait yaratmışdır. Ərazinin əlverişli coğrafi şəraiti və iqlimi ölkədə zəngin biomüxtəlifliyin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Qərbi Azərbaycanın global ekoloji problemlərindən atmosferin zəhərli qazlarla çirklənməsi, içməli su problemləri, Göyçə gölünün və Araz çayının və ona tökülən qolların çirklənməsi, torpaqların eroziyası, deqredasiyası, müxtəlif məqsədlər üçün tikilmiş zavodlardan yaranan tullantıların utilizasiya edilməsi, mineal-xammal ehtiyatlarının vəhşicəsinə mənimlənməsi oradakı ekoloji tərzliğin pozulması Azərbaycan ekologiyasına ciddi ziyan vurmuşdur.

Qərbi Azərbaycanda yaranmış ekoloji problemləri aşağıdakı siniflərə bölmək olar:

- Transsərhəd çayların çirkləndirilməsi;
- Metsamor AES tərəfindən Araz çayının çirkləndirilməsi nəticəsində ərazilərin radiasiya çirklənməsi normadan artıq olması;
- Göyçə gölünün sənaye və məişət tullantıları ilə çirkləndirilməsi;
- Torpaqların müxtəlif növ tullantılar ilə çirkləndirilməsi;
- Məişətdə çirkab suların idarə olunması;
- Flora, fauna və balıq ehtiyatların azaldılması;
- Atmosferin çirkləndirilməsi;
- Bərk məişət, sənaye və təhlükəli tullantıların normativ səviyyədə utillizasiya olunmaması;
- İqlim dəyişmələrinin təsirindən biomüxtəlifliyin azalması;

- Təbii sərvətlərin vəhşicəsinə istismar edilməsi nəticəsində yaranan ekoloji problemlər və s;
- Xalqımıza aid olan tarixi abidələrin məhv edilməsi, azərbaycanlılara aid qədim qəbristanlıqların və s. barbarlıqla dağıdılması
- sı nəticəsində yaranan ekoloji problemlər.

Metsamor AES qeydsiz- şərtsiz bütün Cənubi Qafqaz üçün təhlükə mənbəyidir. 1976-cı ildə tikilən atom-elektrik stansiyası artıq köhnəlib, müasir standartlara qəti cavab vermir və daha da qorxuludur ki, seysmik zonada yerləşir. Onun fəaliyyətinin davam etdirilməsi region üçün ciddi birbaşa və dolaylı ekoloji fəsadlar deməkdir.

Qərbi Azərbaycanın davamlı inkişafı prioritet məsələdir, çünki qayıdış dövründə vətəndaşlarımızın həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmasına və iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsinə çalışmalıyıq. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıda qeyd edilən prioritetləri həyata keçirməliyik:

İnfrastrukturun inkişafı: nəqliyyat şəbəkələrinin yaxşılaşdırılmasına, su və kanalizasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə, yeni məktəblərin, xəstəxanaların tikilməsinə, elektrik enerjisi təminatının yaxşılaşdırılmasına, regiona investorların cəlb edilməsinə, iş yerlərinin yaradılmasına, insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına diqqət yetirməli.

Kənd təsərrüfatının inkişafı: Qərbi Azərbaycanda yaşayan insanlar əsasən əkinçiliklə və heyvandarlıqla məşğul olmuş və bura münbit torpağa, əlverişli iqlimə və zəngin su ehtiyatına malik olan regiondur. Bu da kənd təsərrüfatının inkişafına böyük töhfə verən amildir. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığını artırmaq, onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırmaq, su itkisini azaltmaq və onun ətraf mühitə təsirini minimuma endirmək üçün aşağıda qeyd edilən müasir suvarma texnologiyalarından istifadə edilməsi məqsədə uyğundur:

- Öz axımı və ya səth üsulu ilə suvarma (şırım, zolaq, basdırma) üsulu;
- Yağış yağıdırma suvarma üsulu;
- Yeraltı suvarma üsulu;
- Damcılarla suvarma üsulu;
- Dispers su damcıları (aerozol) suvarma üsulu.

Regionda əkin sahələrində əsasən öz axımı və ya səth suvarma üsulundan, qismən də yağışyağdırma suvarma üsulundan istifadə olunur. Hal-hazırda dünyada damcı suvarma üsullarından geniş istifadə olunur. Damcı suvarma üsulu suyu birbaşa bitki kökünə çatdırmaqla su sərfiyyatını minimuma endirməyə imkan verən suvarma texnologiyasıdır. Damcılı suvarma sistemlərini fermerlərin və əkinçilərin daha səmərəli və effektiv şəkildə idarə etməsi üçün kompüterləşdirilməsi vacib məsələdir. Bu sistemin tətbiqi sudan istifadənin optimallaşdırılmasına şərait yaradır. Sensorların vasitəsilə hava, su, torpaq haqqında məlumat verir, torpağın rütubət səviyyəsinə nəzarət edir, bitkilərin lazımı vaxtda tələb olunan miqdarda su almasına təminat verir.

Kompüterləşdirilmiş damcılı suvarma sistemləri uzaqdan monitorinqinə, onun idarə olunmasına, hava şəraitini nəzərə almaqla suvarma cədvəlini proqnozlaşdırmaqla tənzimləməyə, idarəetmə sistemləri su istifadəsini təhlil etməyə, məhsuldarlığı izləməyə, suvarmanın səmərəliliyini yaxşılaşdırmağa və nəticədə əmək xərclərinin azaldılmasına şərait yaradır.

Turizm inkişafı: Sovet dövründə Qərbi Azərbaycan bura gələn turistlərin sayına görə öncül yerlərdə olmuşdur. Odur ki, bu region turizm üçün *olduqca əlverişli* məkandır. Eyni zamanda qeyd etməliyəm ki, bu ərazidə 1900 metr yüksəklikdə yerləşən dünyanın ən gözəl Göyçə gölü yerləşir və onun sahillərində çoxsaylı istirahət, gəzinti yerləri olmaqla yanaşı, xalqımızın tarixi keçmişini özündə əks etdirən minlərlə abidələr var. Bunları nəzərə alaraq, regionda turizmin inkişafı konsepsiyası hazırlanmalı, yeni turizm məkanı yaradılmalı, mövcud infrastruktur təkmilləşdirilməli və turizmlə bağlı biznesin inkişafı üçün beynəlxalq investorlar cəlb edilməlidir.

Sənayenin inkişafı: Qayıdış prosesi başlayarsa regionda mədənçıxarma, emal (toxuculuq, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, balıqçılıq və s.) sənaye-lərin inkişafına diqqət yetirməli, regiona daha çox sərmayəçilərin

cəlb edil-məsinə çalışmalı, bununla da yeni

yerli biznesin inkişafına şərait yaradılmalıdır.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq hesab edirəm ki, Qərbi Azərbaycan regionu coğrafi və iqtisadi baxımdan rayonlaşacaq, bu da rayonlarda iqtisadi baxımdan sənaye, aqrar, turizmin inkişafına şərait yaradacaqdır. Eyni zamanda bu ərazilərdə “Ağıllı kənd”, “Ağıllı şəhər” kimi möhtəşəm layihələr həyata keçiriləcək, innovativ suvarma sistemləri yaradılacaq, regionun yol infrastrukturu yenidən qurulacaq, kiçik çayların su ehtiyatlarından səmərəli istifadə ediləcək, kiçik su elektrik stansiyaları tikiləcək, alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməklə “yaşıl enerji zonasına” çevrilməsinə şərait yaradılacaq.

Nəticə

Qərbi Azərbaycana qayıdış çərçivəsində regionun davamlı inkişafına, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına, suvarma sistemlərinin yeniləşdirilməsi, sənayenin, turizmin inkişafına, tullantı sularının təmizlənməsinə, Göyçə gölündə balıqçılığın inkişaf etdirilməsinə və s. əsaslanan konsepsiya hazırlanmalıdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsində Qərbi Azərbaycan icmasının, yerli və xarici diaspor təşkilatların köməyindən istifadə etməli, xarici ölkələrin siyasi dairələri, mətbuat və qanunverici orqanlar ilə əlaqə yaratmalıyıq. Bu bizim hüququmuzdur və Qərbi Azərbaycana qayıdış Cənubi Qafqazın yenidən formalaşmasına şərait yaradacaq. Əminəm ki, 2024-cü il fevralın 7-də keçirilmiş növbədənəkar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərində müdrik xalqımız iradəsi və istəyi sayəsində yenidən seçilmiş Cənab Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan, Ulu Öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağın işğaldan azad edilməsi həm də əzəli və əbədi yurdumuz olan Qərbi Azərbaycana da qayıdışın təməli qoyuldu və ürəklə deyirəm ki, Qələbə və uğur bizimlədir!